

MATERIAŁY ZACHODNIOPOMORSKIE

Rocznik Naukowy Muzeum Narodowego w Szczecinie

Nowa Seria

tom IX
2012

zeszyt 1
Archeologia

Szczecin 2013

Redaktor naczelny wydawnictw Muzeum Narodowego w Szczecinie
Lech Karwowski

Redakcja naukowa tomu
Anna B. Kowalska, Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska,
Bartłomiej Rogalski

Redakcja wydawnicza
Izabela Krupa

Korekta
Izabela Krupa

Tłumaczenia
na język angielski Tomasz Borkowski
z języka rosyjskiego Marija Orzechowska

Recenzenci
prof. dr hab. Grzegorz Domański, prof. dr hab. Wojciech Dziędużycki

Adres Redakcji
Muzeum Narodowe w Szczecinie
70-561 Szczecin, ul. Staromłyńska 27
tel. (+48) 91 431 52 02
fax (+48) 91 431 52 04

Projekt okładki
Waldemar Wojciechowski

Skład i druk
XPRESS Sp. z o.o.

ISSN 0076-5236

© Copyright by Muzeum Narodowe w Szczecinie and Authors

Szczecin 2013

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Radosław Tomaszewski

- Grociki krzemienne z młodszego neolitu i początków epoki brązu
z terenu Dolnego Nadodrza 7
Flint arrowheads from the younger Neolithic and the beginning of the Bronze Age
from the lower Odra River area 50

Dorota Kozłowska

- Osada ludności kultury łużyckiej w Deszcznie, pow. Gorzów Wielkopolski 51
The settlement of the Lusatian culture in Deszczno, Gorzów Wielkopolski district 100

Milena Teska

- Osady kultury oksywiejskiej z prawobrzeżnego dolnego Powiśla 101
The Oksywie culture settlement on the right bank of the lower Vistula River 125

Bartłomiej Rogalski, Sebastian Messal

- Frühe Slawen im Pyritzter Land. Erste Ergebnisse
eines interdisziplinären Forschungsvorhabens 127
The early Slavs in the Pyrzyce Region. The first results of the interdisciplinary research 205
Wczesni Słowianie w rejonie Pyrzyc. Pierwsze rezultaty badań interdyscyplinarnych 206

Kamil Kajkowski, Paweł Szczepanik

- Drobna plastyka figuralna wczesnośredniowiecznych Pomorzan 207
The small figural art of early medieval Pomeranians 247

Mieczysław Jusza

- Wrak wczesnośredniowiecznej łodzi wydobytej z Dziwny w okolicy Srebrnego
Wzgórza w Wolinie 249
The wreck of an early medieval boat extracted from the Dziwna Strait near Srebrne Wzgórze
(Silver Hill) in Wolin 268

Paweł Kucypera, Tomasz Kurasiński, Piotr Pudło

- Wczesnośredniowieczne miecze ze zbiorów Muzeum Narodowego
w Szczecinie w świetle ponownej analizy typologiczno-chronologicznej
i technologicznej (część 2) 269
Early medieval swords from the collection of the National Museum in Szczecin
in the light of a new typological-chronological and technological analysis (part 2) 296

Wojciech Konopka

- Szczecińskie miejsca straceń na tle obiektów jurysdykcji karnej
w Europie Środkowej. Próba lokalizacji wybranych obiektów z XIII–XIX wieku 297
Szczecin places of execution against the background of criminal jurisdiction devices
in Central Europe. An attempt to locate selected objects from the 13th–19th centuries 315

Andrzej Zyśko	
Stylusy ze Stargardu źródłem znajomości pisma w średniowiecznym mieście	317
Styluses from Stargard as a source of knowledge on literacy in a medieval town	348
Maciej Gibczyński, Grzegorz Kurka, Anna Uciechowska-Gawron	
Historia znikania. Losy wiejskich kościołów i cmentarzy	
na przykładzie Gostynia w gminie Świerzno	349
A history of disappearing. The fate of rural churches and cemeteries	
with the example of Gostyń, Świerzno commune	373
Дмитрий Олегович Осипов, Валентин Енисеевич Соболев	
Коллекция кожаной обуви из раскопок в Смоленске	375
Leather footwear from excavations in Smolensk	404
Obuwie skórzane z wykopalisk w Smoleńsku	405
Mieszko Pawłowski	
Siedemnastowieczny skarb monet zachodniopomorskich z Choszczna	407
17 th -century hoard of Western Pomerania coins from Choszczno	454
ODKRYCIA	
Sebastian Messal, Bartłomiej Rogalski	
Wstępne wyniki prospekcji archeologicznej koryta Małej Iny	
w miejscowości Lubianka, gm. Pełczyce, pow. Choszczno	
Preliminary results of archaeological prospection in the riverbed the Little Ina in Lubianka,	
Pełczyce commune, Choszczno district	455
Tomasz Galewski, Andrzej Kuczkowski	
Ślady osadnictwa kultury pomorskiej oraz wczesnośredniowiecznej	
na stanowisku 3 w Konikowie (gm. Świeszyno, pow. Koszalin)	
Traces of settlement of pomeranian and early medieval culture in Konikowo, site 3,	
Świeszyno commune, Koszalin district	469
Anna Bogumiła Kowalska, Dorota Kozłowska	
Osada w Wełtyniu, gm. Gryfino, stanowisko nr 11 (AZP 34-05/120)	
The settlement in Wełtyń, Gryfino commune, site No. 11 (AZP 34-05/120)	507
Andrzej Janowski	
Średniowieczna antropomorficzna szlufka do pasa z Wolina	
A medieval anthropomorphic belt loop from Wolin	517
Sławomir Słowiński	
Wyniki badań sondażowo-wiertniczych przeprowadzonych na stanowisku nr 3	
w Korytowie, gm. Choszczno	
The results of test drilling conducted on site No. 3 in Korytowo, Choszczno commune	521

Michał Grabowski, Aleksander Ostasz Drewniana tylnica z terenu „Gazoportu” w Świnoujściu Wooden sternpost from the LNG area in Świnoujście	535
Michał Grabowski, Aleksander Ostasz Ster zawiasowy z terenu portu w Szczecinie Hinged rudder from port area in Szczecin	545
RECENZJE I OMÓWIENIA	
Krzysztof Kowalski Anna Bogumiła Kowalska, Marek Dworaczyk, <i>Szczecin wczesnośredniowieczny, Nadodrzańskie Centrum, „Origines Polonorum”</i> , Warszawa 2011, t. 5, 595 s., ISBN 978-83-7436-271-9	555
Anna B. Kowalska Joanna Fonferek, Mirosław Marcinkowski, Urszula Sieńkowska, <i>Elbląg – życie codzienne w porcie hanzeatyckim / Elbląg – everyday life in the Hanseatic port</i> , Elbląg 2012, 180 s., ISBN 978-83-7789-141-4	557
Anna B. Kowalska <i>Ze studiów nad wczesnośredniowiecznym Pomorzem</i> , „Acta Archaeologica Lodziensia” 58, red. Witold Świętosławski, Łódź 2012, 192 s., ISSN 0065-0986	559
Anna B. Kowalska Joanna Wojtkowiak, <i>Skandynawskie wpływy kulturowe w Wolinie (IX–XI wiek)</i> , Wrocław 2012, 162 s., ISBN 978-83-935760-3-6	561
Anna B. Kowalska Błażej M. Stanisławski, <i>Garniarstwo wczesnośredniowiecznego Wolina</i> , Wrocław 2012, 254 s., ISBN 978-83-89499-80-8	562
Anna B. Kowalska Małgorzata Grupa, <i>Włniane tekstylia pospólstwa i plebsu gdańskiego (XIV–XVII w.) i ich konserwacja</i> , Toruń 2012, 346 s., ISBN 978-83-231-2859-5	563
Anna B. Kowalska Mateusz Bogucki, Beata Jurkiewicz (red.), <i>Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom I, cz.1: Od paleolitu do wczesnego okresu wędrówek ludów; Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom I, cz. 2: Od późnego okresu wędrówek ludów do nowożytności; Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom I, cz. 3: Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Analizy</i> , Elbląg 2012 (Studia nad Truso; t. 1), ISBN 978-83-63016-12-8	564
Anna B. Kowalska Karol Kwiatkowski (red.), <i>Badania zachodniej części kwartalu V</i> , Stargard 2012, 298 s. (Archeologia Stargardu; t. 1). ISBN 978-83-61456-56-8; ISSN 2299-6389	565

Anna B. Kowalska Antoni Porzeziński, <i>Osadnictwo ziemi cedyńskiej we wczesnym średniowieczu. Archeologiczne studium osadnicze</i> , Chojna 2012, 135 s. (Terra Incognita; t. 3), ISBN 978-83-932245-3-1	567
Anna B. Kowalska Grażyna Nawrońska, <i>Początki Elbląga w świetle źródeł archeologicznych</i> , Elbląg 2012, 210 s., ISBN 978-83-935048-0-0	568
Anna B. Kowalska <i>Zaginione – Ocalone. Szczecińska kolekcja starożytności pomorskich / Lost – Saved. The Pomerania Antiquities Collection of Szczecin</i> , Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska-Skoczka (red.), Szczecin 2012, 392 s., ISBN 978-83-63365-20-2	570
Marta Kurzyńska Materiały do bibliografii archeologii Pomorza Zachodniego za 2011 rok. Suplement	571
Marta Kurzyńska Materiały do bibliografii archeologii Pomorza Zachodniego za 2012 rok	577
Indeks nazw geograficznych 2011. Suplement	604
Indeks nazw geograficznych 2012	605
KRONIKA Niecodzienna uroczystość w Muzeum Narodowym w Szczecinie	607
Międzynarodowe Spotkania Interdyscyplinarne „Motywy Przez Wiek” Motyw głowy w perspektywie porównawczej, Bytów 13–14 kwietnia 2012	610
XI Sesja Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności UMK w Toruniu „Rodzime i obce. Rzeczy i idee w kulturze średniowiecza i czasów nowożytnych” Małkocin 9–11 maja 2012	614
Child and childhood in the light of archeology – problems and research perspectives Warsztaty Archeologii Dzieciństwa, Małkocin 5–6 listopada 2012	616
Pocztówka wysłana w przyszłość	618
Zaginione – Ocalone. Szczecińska kolekcja starożytności pomorskich	622
Grobowce megalityczne Pomorza Zachodniego. Program badawczo-konserwatorski	625
Alicja Hamling (29 sierpnia 1928 – 28 czerwca 2011)	630

**Międzynarodowe Spotkania Interdyscyplinarne
„Motywy Przez Wieki”
Motyw głowy w perspektywie porównawczej
Bytów 13–14 kwietnia 2012**

W ostatnich latach w archeologii europejskiej coraz większą uwagę zaczęto poświęcać problematyce ciała i cielesności. Prowadzenie w tym zakresie studiów interdyscyplinarnych, w których w otwartym dialogu spotykają się przedstawiciele rozmaitych gałęzi humanistyki oraz nauk przyrodniczych, pozwala na dostrzeżenie i docenienie aspektów minionych epok pozostających jeszcze kilka lat temu na marginesie rozważań naukowych. Dynamicznie rozwijający się nurt archeologii ciała znajduje także coraz więcej zwolenników w Polsce. Widząc rosnące zainteresowanie i związane z nim potrzeby, 13 i 14 kwietnia 2012 roku zorganizowano w murach zamku krzyżackiego – głównej siedzibie Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie – Międzynarodowe Spotkania Interdyscyplinarne „Motywy Przez Wieki” pt. *Motyw głowy w perspektywie porównawczej*. Ich tematyka ogniskowała się wokół symboliki i znaczenia, w różnych systemach religijnych poszczególnych epok, elementu ciała ludzkiego, jakim jest głowa.

Nad tytułowym zagadnieniem dyskutowali badacze z Czech, Szkocji, Szwecji i Polski. Obrady zostały podzielone na cztery zasadnicze sesje problemowe, które dotyczyły postrzegania głowy w okresach pradziejowych, w Skandynawii okresu Vendel i epoki wikingów, na terenie wczesnośredniowiecznych Prus i na Słowiańszczyźnie, jak również przeżytków omawianych wierzeń zanotowanych we współczesnym folklorze wschodniosłowiańskim. Dyskutowano również nad znaczeniem tej części ciała w okresie późnośredniowieczno-wczesnonowożytnym.

Spotkanie rozpoczęło się referatem wprowadzającym (prof. dr hab. Leszek P. Słupecki), którego celem był zarys tematyki i problematyki sesji. Następnie uwagę uczestników skierowano w stronę kultur pradziejowych. Pierwsze z referowanych wystąpień dotyczyło roli, jaką czaszki ludzkie odgrywały w pradziejowych obrzędach pogrzebowych (prof. dr hab. Jacek Woźny), a konkretnie jednego aspektu – barwienia ochrą tego rodzaju pozostałości osteologicznych. Zwyczaj ten notuje się już u najstarszych społeczności ludzkich żyjących w okresie paleolitu, które pokrywały sproszkowanym minerałem całe ciała swoich zmarłych. W środkowej epoce kamienia zwyczaj został ograniczony przede wszystkim do głowy, by w tej

formie dotrzeć do neolitu. Jednym z celów referatu było znalezienie odpowiedzi na pytanie, jakie zmiany religijne dokonały się na przełomie neolitu i epoki brązu i z jakimi aspektami działalności ludzkiej i wierzeń należy je łączyć.

Następnym zagadnieniem poruszonym w trakcie obrad była rola motywu obciętej głowy w sztuce i literaturze celtyckiej (dr Wojciech Bedyński). Proceder odcinania głów ludzkich przez Celtów jest relatywnie dobrze poświadczony przez źródła pisane, archeologiczne i ikonograficzne. W tych ostatnich głowa bywała przedstawiana ze znacznie większą dbałością o detale aniżeli w przypadku ukazywania innych części ludzkiego ciała. Celem wystąpienia było omówienie zarówno wątków o charakterze indoeuropejskim, jak i rodzimych elementów, których odzwierciedlenie można odnaleźć w artystycznej formie działalności przedstawicieli kultury celtyckiej.

Specyficzny sposób traktowania głów ludzkich i zwierzęcych charakteryzował również inne ludy europejskiego *barbaricum*. Omówienie tego zagadnienia to cel, jaki postawił sobie autor kolejnego referatu (mgr Łukasz Ciesielski). Uwaga prelegenta skupiła się w głównej mierze na ludach interioru germańskiego i celtyckiego. W dyskusji nad motywem głowy wśród społeczności celtyckich i germańskich sięgnięto do różnorodnych źródeł pisanych i archeologicznych. W analizie materiału archeologicznego, także pochodzącego z terenów obecnej Polski, szczególnie podkreślono związek głowy z naczyniami.

Kolejny blok tematyczny koncentrował się na ziemiach skandynawskich w okresie Vendel i epoce wikingów. Rozważania otworzył referat poświęcony skandynawskiej ornamentyce zwierzęcej (mgr Michael Neiß). Na poszczególnych zabytkach głowa ludzka (głównie męska) często występowała wraz z wyobrażeniami zwierząt. Nie zawsze jednak była czytelna granica między wizerunkiem twarzy a maską. W wystąpieniu autor skupił uwagę przede wszystkim na próbie wyjaśnienia genezy tego zjawiska na podstawie wyobrażeń figuralnych zawartych na srebrnych broszach.

Funkcja ludzkiej głowy w mitach nordyckich w kontekście rozważań opartych na dorobku fenomenologii religii, semiotyki, psychoanalizy i psychologii to zagadnienia, które zostały poruszone w wystąpieniu (mgr Jan Kozák) poprzedzającym rozważania na temat pochówków tzw. dewiantów – osób posądzanych o koneksje ze sferą transcendentną, których śmierć następująca w nietypowych okolicznościach wzbudzała lęk pozostałych członków społeczności (mgr Leszek Gardela). Celem wystąpienia była analiza wszelkiego rodzaju praktyk czytelnych w źródłach pisanych i archeologicznych, których ideą było zabezpieczenie żywych przed niepożądanym wpływem zmarłych, a głowa – w tym jej obwiązywanie lub ucinanie – odgrywała główną rolę w działaniach natury obrzędowej.

Trzecia sesja została poświęcona zwyczajom obrzędowo-symbolicznym ludów Europy Środkowo-Wschodniej w okresie wczesnego średniowiecza i ich reminiscencji w folklorze wschodniosłowiańskim. Najpierw analizie poddano zwyczaj Prusów (mgr Sławomir Wadył). Najczęściej przywoływanym źródłem wykorzystywanym w badaniu tego zwyczaju wśród omawianego ludu są zapiski dotyczące męczeńskiej śmierci św. św. Wojciecha i Brunona. Wykorzystując wszelkie znane źródła pisane i archeologiczne dostępne dla rozważanego zagadnienia, podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy przypisywane w literaturze przedmiotu relatywnie duże znaczenie głowy ludzkiej w wierzeniach Prusów rzeczywiście jest zasadne, a jeśli tak, jakie treści niosła ta część ciała w symbolicznym postrzeganiu rzeczywistości przez Prusów czy szerzej – Baltów.

Kolejne rozważania zostały skierowane na tereny wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej. Jej północna część stała się tematem referatu poświęconego znaczeniu głowy ludzkiej w symbolice, wierzeniach i obrzędowości religijnej Pomorzan przy szerokim wykorzystaniu materiału komparatystycznego dotyczącego przede wszystkim północnego Połabia (mgr Kamil Kajkowski). Analizie poddano źródła archeologiczne rejestrowane na obiektach interpretowanych w literaturze jako miejsca kultu i na cmentarzyskach. Ich konfrontacja z informacjami zawartymi w źródłach pisanych, podpartych w niewielkim zakresie materiałem etnograficznym, pozwoliła na wysunięcie wielu tez, które dały podstawę do hipotetycznej rekonstrukcji znaczenia głowy ludzkiej w obrzędowości Pomorzan doby wczesnego średniowiecza.

Analogicznym pod względem chronologii i geografii zagadnieniom zostały poświęcone uwagi zawarte w kolejnym wystąpieniu. Na podstawie nekropolicznych źródeł archeologicznych próbowano znaleźć odpowiedź na pytanie, czy – a jeśli tak, to w jaki sposób – głowa ludzka mogła odgrywać rolę w manifestowaniu indywidualnej i zbiorowej tożsamości społeczności Pomorzan (głównie zamieszkujących wschodnią część omawianego obszaru) we wczesnym średniowieczu (dr Jerzy Sikora). Część uwagi poświęcono także przemianom i modyfikacjom, jakie zachodziły w obrzędowości pogrzebowej w przedziale chronologicznym od 2. połowy X po schyłek XIII wieku, w kontekście komunikowania tożsamości zmarłego poprzez ubiór, ozdoby związane z głową i fryzurę. Podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy i na ile wpływ na takie modyfikacje mogły mieć wydarzenia polityczne, przemiany społeczne i kulturowe oraz kontakty interregionalne populacji pomorskich.

Czy rejestrowane we wschodniosłowiańskim folklorze zwyczaje związane z głową ludzką i zwierzęcą były (i w jakim zakresie) reminiscencją wierzeń przedchrześcijańskich? Jakie znaczenia miała odcięta głowa ludzka jako atrybut boga wiosennej wegetacji Jaryły? Jaką funkcję spełniały czaszki zwierzęce

zawieszane u powały chat? Jak były powiązane zwyczaje i wierzenia dotyczące motywu głowy w folklorze wschodniosłowiańskim? To pytania, na które próbowano znaleźć odpowiedź w trakcie wystąpienia zamykającego trzeci blok tematyczny obrad (mgr Izabella Wenska).

Kolejna, ostatnia część spotkania dotyczyła czasów późnego średniowiecza i okresu wczesnonowożytnego. Pierwszy z wygłoszonych referatów dotyczył znaczenia głowy w sądownictwie tych okresów dziejowych (mgr Paweł Duma). Na podstawie znalezisk archeologicznych pochodzących z dawnych miejsc straceń postawiono tezę, że dekapitacja dokonywana jako forma kary nie powinna być traktowana wyłącznie w kategoriach działań związanych z wymiarem sprawiedliwości. Wiązała się bowiem z rozbudowaną sferą wierzeń, których genezy można doszukiwać się w okresach wcześniejszych. Jakie były te korelacje i w jaki sposób manifestowały się w omawianych okresach, to pytania, na które próbowano znaleźć odpowiedź, analizując wszelkie dostępne źródła.

Ostatni referat poświęcony był postrzeganiu głowy i ciała ludzkiego w kulturach typu tradycyjnego (mgr Paweł Szczepanik). Na podstawie osiągnięć antropologii kultury, językoznawstwa, religioznawstwa i archeologii starano się znaleźć odpowiedzi na pytania, czy głowa w kulturach pradziejowych i kulturach typu tradycyjnego powinna być postrzegana jako element wyłącznie biologiczny czy, i w jakim sensie, kulturowy; czy – jako siedzibę ducha, uczuć, emocji – stawiano ją w opozycji do innych elementów ciała i czy tego typu podziały stosowane współcześnie mogą zostać wykorzystane w badaniach odległej przeszłości.

W zamierzeniu organizatorów sesji każdy blok tematyczny miała wieńczyć dyskusja nad referowanymi tezami i propozycjami interpretacyjnymi. W rezultacie jednak każde z wystąpień wywoływało ożywioną wymianę zdań i komentarzy. Jest to najlepszy dowód na to, że podobne spotkania, dotyczące tak niezwykle i fascynujących zagadnień, powinny być organizowane częściej. Taki cel stawiają sobie organizatorzy bytowskiej sesji, chcąc kontynuować cykl międzynarodowych i interdyscyplinarnych spotkań „Motywy Przez Wieki”. Kolejna edycja „Motywów Przez Wieki” odbędzie się w dniach 16-17 października 2014 r., a jej temat to „Kończyny, kości i ekshumacje w dawnych kulturach”.

Latem 2013 roku ukazała się monografia pod tytułem „Motyw głowy w dawnych kulturach w perspektywie porównawczej” (red. Leszek Gardela i Kamil Kajkowski, Bytów, Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie) zawierająca większość wystąpień zaprezentowanych w trakcie obrad.

*Kamil Kajkowski
Leszek Gardela*